

Грабчук О.М.

УДК 330.34

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ НА БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ

Вступ. Банківська система є важливим елементом національної економіки, головною складовою фінансової інфраструктури, що забезпечує вільний обіг фінансових ресурсів з певною, достатньо високою швидкістю. Обслуговуючи інтереси реального сектору економіки, банківська система здійснює водночас самозабезпечення. В цілому основне призначення комерційних банків полягає у здійсненні перерозподілу доданої вартості (причому такий перерозподіл здійснюється не тільки у просторі, а й у часі), забезпечує безперервне фінансування фінансово ефективних сфер виробництва, обслуговує рух грошових коштів між секторами економіки та між економічно активними агентами тощо. Зважаючи на таку різноманітність функцій, які виконують комерційні банки і з огляду на основний метод їх фінансового забезпечення, механізм її функціонування повинен бути достатньо гнучким. Водночас при достатній гнучкості механізму функціонування банківською системою зворотнім наслідком є висока волатильність її фінансових потоків і, відповідно, висока вразливість до різних ендегенних та екзогенних факторів впливу [20]. Прикладом може слугувати сучасна фінансова рецесія, коли зовнішні загрози викликали кризові явища і в комерційних банках України. Відповідно більшої актуальності набуває питання обґрунтованого використання фінансового інструментарію для регулювання стану вітчизняної банківської системи.

Аналіз останніх наукових досліджень. Особливостям функціонування вітчизняної банківської системи в контексті її вразливості, перебігу системних банківських криз присвячено велику кількість праць сучасних науковців, таких як Г. Алмонд, О. І. Барановський, І. А. Бланк, В. А. Богомолов, Дж. К. Ван Хорна, В. Девід, І. Джейнса, І. К. Ларіонов, І. О. Макаренко, Л. Манн, О. О. Терещенко, Р. Хіт тощо. Розглядаються і особливості застосування окремих інструментів для регулювання стану вітчизняної банківської системи. Зокрема зазначеному питанню приділили увагу українські науковці А. Мороз, М. Савлук, В. Стельмах, А. Спіфанов, Р. Михайлюк, Я. Лапчука та ін. Широко досліджуються і кількісні характеристики функціонування комерційних банків України (О. І. Воробйова, Ж. Довгань та багато інших). Однак існують певні складнощі у цілісному сприйнятті впливу фінансового інструментарію на сталість функціонування банківської системи України.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження дієвості фінансових інструментів НБУ та особливості їх реалізації в залежності від стану грошово-кредитного ринку в контексті їх впливу на національну економіку.

Виклад основного матеріалу дослідження. За період 2001-2011 рр. активи комерційних банків мали стійку тенденцію до зростання та досягли найвищих темпів у 2007 році – 79,2 % [11]. При цьому темпи зростання кредитного портфелю перевищували темпи росту активів. Ситуація суттєво відрізняється у періодах 2001-2008 рр та 2009-2011 рр. Якщо кількісні характеристики активності банків у 2001-2008 рр. свідчили про її нарощування, випереджальний розвиток кредитування порівняно із іншими формами банківської діяльності, то у 2009-2011 р. при загальному зменшенні темпів росту активів, зростання кредитного портфелю стає порівняним із зростанням активів загалом. Вочевидь, комерційні банки починають нарощувати власну активність у інших напрямках. Питома вага кредитного портфелю в цілому по банківській системі коливається в межах від 67 до 86 %. Такі автори як О. І. Воробйова [1, с. 36] та Ж. Довгань [5, с. 25] характеризують це явище, як «кредитний бум» або «кредитна лихоманка» і також звертають увагу на те, що обсяги кредитування зростали більш швидкими темпами, ніж балансовий капітал банків. Більшість комерційних банків України, збільшуючи обсяги кредитування, з метою одержання надвисоких прибутків, не здійснювали необхідних заходів щодо підвищення рівня капіталізації.

Аналіз структури вимог банків за кредитами, наданими в економіку України за видами економічної діяльності, свідчить про те, що станом на кінець 2009 року на першому місці за обсягами кредитування знаходяться підприємства торгівлі (35 %), на другому місці – підприємства переробної промисловості (23 %), на третьому місці – підприємства, що займаються операціями з нерухомим майном та орендою (17 %). У меншому розмірі кредитувались підприємства, що здійснювали діяльність з виробництва продукції власного виготовлення та будівельні компанії, що здійснювали будівництво житлових комплексів у великих містах [11]. Скорочення кредитування економіки в 2009 році, майже на 6 %, мало негативний вплив на розвиток практично усіх галузей. Найбільший вплив відчули підприємства малого бізнесу, які мають незначний обсяг власних фінансових ресурсів і залежать від банківського кредитування; підприємства з тривалим технологічним процесом, в тому числі сільськогосподарські підприємства; підприємства, які потребують реалізації великих інвестиційних проектів для збереження власної конкурентоспроможності, а також ті сектори економіки, функціонування яких залежить від споживчого попиту. Вочевидь внаслідок рецесії загальмувалось виконання комерційними банками їх основного економічного призначення – фінансування розвитку національного господарства. Використання фінансових інструментів для стимулювання діяльності комерційних банків і забезпечення сталості банківської системи стає все більш нагальним.

Фінансові інструменти – це засоби, що застосовуються для виконання завдань, передбачених фінансовою політикою. Фінансова політика – комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання та фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей. Реалізація фінансової політики здійснюється з допомогою фінансового механізму, який являє собою

досить складну систему впливу на різні сторони фінансової діяльності окремих суб'єктів. Основним вектором цього впливу є взаємовідносини держави, яка виробляє і реалізує фінансову політику, із суб'єктами господарювання, що забезпечують виробництво ВВП. Фінансовий механізм представляє собою сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Організаційно-правове забезпечення фінансової політики формує правове поле для здійснення фінансової діяльності і, відповідно, для реалізації фінансової політики. Основним законодавчим актом, що регулює діяльність банківської системи є Закон України «Про національний банк України» № 679-XIV від 20 травня 1999 р. [13], що здійснює в тому числі регулювання діяльності комерційних банків [14]. Згідно статті 25 цього закону основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентну політику; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Весь широкий спектр інструментів із оздоровлення банківського сектору поділяють на три категорії, зокрема: фінансові, операційні та структурні. Фінансові інструменти призначені для вирішення поточних проблем фінансового забезпечення банківських установ. Операційні інструменти акцентують увагу на управлінні та ефективності банківської діяльності в умовах кризи, а структурні інструменти покликані вирішувати проблеми на рівні банківського сектору шляхом упровадження і застосування принципів конкуренції та забезпечення стійкості банківської системи (рис. 1) [2, с. 86].

Розглянемо основні фінансові інструменти, які застосовує Національний банк України для антикризового управління банківською системою: попит і пропозиція грошей, збільшення та зменшення банківських резервів у центральному банку, процентна політика, операції з цінними паперами на відкритому ринку та валютне регулювання тощо [14].

У вузькому значенні під обов'язковими резервами розуміють активи банку, які використовуються для забезпечення його гарантованої ліквідності [3, с. 20]. Обов'язкові резервні вимоги є одним із найпотужніших засобів грошово-кредитного регулювання, так як, навіть незначні зміни норми обов'язкових резервів призводять до значних змін в обсягах кредитних вкладень комерційних банків і відчутно впливають на грошову масу та банківську систему в цілому. Дія цього інструмента полягає у зміні центральним банком нормативу резервування, в межах якого банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати на рахунку у центральному банку [4, с. 34].

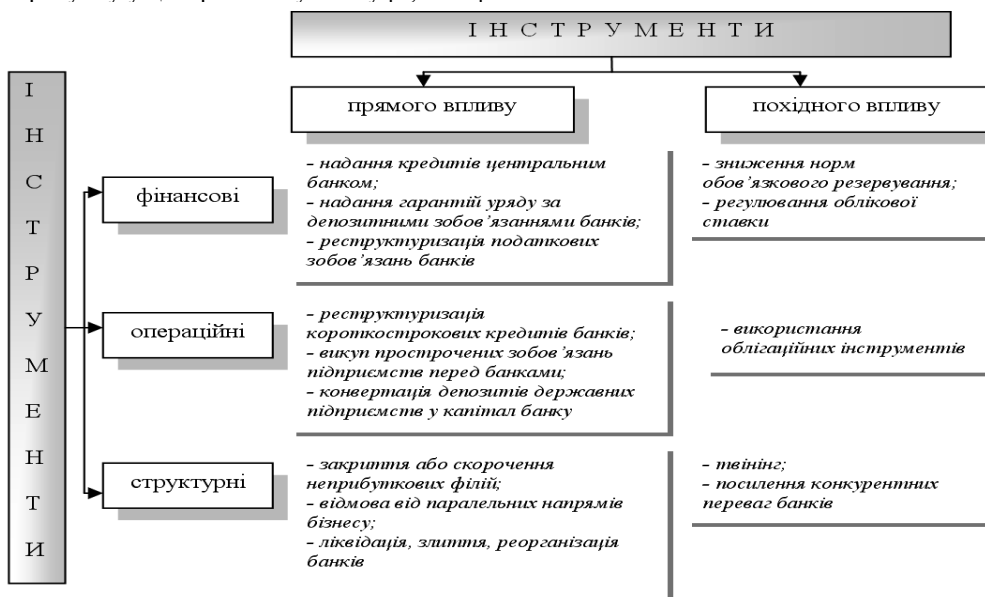

Рис. 1. Основні інструменти управління в фінансовому секторі економіки.

Використання інструменту обов'язкових резервних вимог регулюється нині чинним Положенням про формування обов'язкових резервів для банків України затвердженим Постановою Правління Національного банку України від 16 березня 2006 року № 91. Залежно від стану грошово-кредитного ринку і прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку України приймає окремі рішення щодо звітного періоду резервування; нормативів обов'язкового резервування; складу зобов'язань банку (об'єкт резервування) щодо яких устанавлюються нормативи обов'язкового резервування; обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку; порядку формування та зберігання коштів обов'язкового резервування на окремому рахунку в Національному банку. Ретроспективний аналіз використання зазначених та інших внутрішніх важелів обов'язкових резервних вимог свідчить про значні зміни у їх використанні [18, с. 258].

Одним із показників, що характеризує ліквідність, є залишки коштів (резервів) на рахунках комерційних банків у НБУ. Регулюючи стан банківських рахунків, Національний банк України намагається підтримувати оптимальну суму коштів на цих рахунках. Використовуючи різні інструменти грошово-кредитної політики, він вилучає надлишкові або надає додаткові резерви. У разі підвищення Національним банком норми резервування відбувається скорочення надлишкових резервів, які перебувають у розпорядженні банків, тобто скорочується їхня вільна ліквідність. У разі зниження обов'язкових резервних вимог збільшується вільна ліквідність і розширюються можливості комерційних банків щодо проведення активних операцій [9, с. 62].

Слід зазначити, що, маневруючи окремими елементами механізму обов'язкового резервування, центральний банк може стимулювати розвиток окремих банківських операцій, наприклад залучення банками довгострокових депозитів, купівлю банками державних цінних паперів тощо.

Так, станом на кінець року діапазон (максимальний і мінімальний рівень) обов'язкових резервних вимог для банків України коливався в межах 6-15 % у 2001 р., 0-12 % – у 2002-2003 рр. і т.д. (рис. 2).

Виконання банками вимог з резервування частки залучених коштів сприяє передусім стабільності на вітчизняному грошово-кредитному та валютному ринках, тому використовується НБУ як інструмент регулювання співвідношення між пропозицією та попитом на грошові кошти, як елемент стримування або нарощування кредитних коштів в економіці.

Процентна політика – це частина грошово-кредитної політики, який часто застосовується центральними банками практично всіх розвинених країн. Його дія полягає в установленні та періодичній зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків. Офіційну процентну ставку часто називають обліковою, або дисконтною. Процентна політика НБУ – це регулювання попиту і пропозиції на грошові кошти як через зміну процентних ставок за своїми операціями, так і шляхом рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій [15].

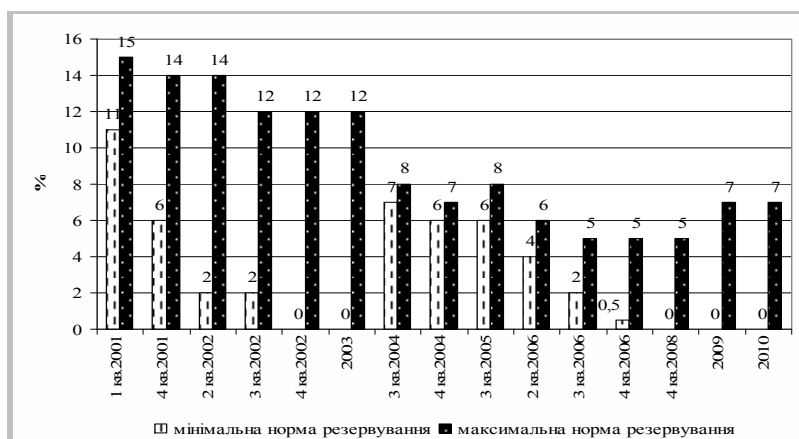

Рис. 2. Динаміка змін розміру диференційованих норм обов'язкових резервних вимог для банків в Україні у 2001-2010 рр.

Змінюючи рівень облікової ставки, Національний банк України має змогу впливати на пропозицію грошей. Підвищення рівня облікової ставки веде до подорожчання кредитів НБУ для комерційних банків. У такому разі банки прагнуть до компенсації своїх витрат, пов'язаних зі зростанням облікової ставки (подорожчанням кредиту) і піднімуть ставки за кредити, які вони надають суб'єктам господарювання. Крім цього, подорожчання кредитів НБУ зменшує попит на кредити з боку комерційних банків. Звідси підвищення рівня облікової ставки веде до падіння обсягів рефінансування, зменшення грошової бази та скорочення пропозиції грошей [9, с. 63]. Зниження НБУ рівня облікової ставки має зворотний ефект. А саме: стимулює збільшення попиту на кредит з боку банків, веде до зростання обсягів рефінансування, розширює пропозицію грошей і збільшує грошову базу. Крім цього, облікова ставка НБУ впливає на ринкові процентні ставки, на дохідність цінних паперів і на динаміку обмінного курсу національної валюти [9, с. 64].

В Україні регулювання грошового ринку через процентну політику НБУ відбувається досить складно. В умовах високих темпів інфляції, що супроводжували початкові стадії реформування національної економіки, грошово-кредитна політика, яку проводив Національний банк України (зокрема, його процентна політика), була фактором зростання пропозиції грошей та розкручування інфляційної спіралі.

Національний банк з метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції а відтак і впливу на банківську систему в цілому встановлює за своїми операціями процентні ставки: облікові, рефінансування, за кредитами овернайт, за депозитними операціями, за операціями репо.

Облікова ставка є базовою процентною ставкою на грошово-кредитному ринку України. Національний банк України визначає її рівень, ураховуючи цілу низку макроекономічних і монетарних показників.

Аналізуючи облікову ставку НБУ, розглянуто її динаміку впродовж 1992-2011 рр. Середньозважена облікова ставка НБУ досягнула свого максимуму в 1994 році та становила 211,4 %, а мінімуму у 2003 році – 7 %. Крім цього, вона мала тенденцію до зміни і впродовж фінансового року. Найбільшу кількість разів облікову ставку змінювали протягом 1995-1997 рр., а її тривала стабільність простежується у період 05. 12. 2002 до 09. 06. 2004, коли вона досягнула свого мінімуму і становила 7 % [15].

Доповненням облікової політики служить ломбардна політика, що полягає в наданні центральним банком кредитним установам позик під забезпечення векселів, цінних паперів і державних боргових зобов'язань. У зв'язку з можливістю підвищеного ризику з ломбардного кредиту встановлюється вищий процент (на 1-2% вище), ніж щодо врахування векселів [17, с. 9].

Таблиця 1. Операції НБУ з рефінансування банків.

Показники	2010		2009		Структурні зміни (+%)
	млн. грн.	% до загальної суми	млн. грн.	% до загальної суми	
Загальний обсяг операцій з них	5 162,4	100	64 405,0	100	-
- шляхом надання стабілізаційних кредитів та інших короткострокових кредитів на основі програми фінансового оздоровлення	3 436,45	66,57	46 858,52	72,76	-6,19
- довгострокові кредити	984,91	19,08	670,93	2,59	+16,49
- кредити, надані шляхом проведення тендера	449,70	8,71	1 239,90	1,93	+6,78
- через механізм постійно діючої кредитної лінії рефінансування овернайт	179,37	3,47	12 726,24	19,76	-16,29
- через операції прямого репо	112,0	2,17	477,39	0,74	+1,43
через операції СВОП з іноземною валютою	-	-	1 431,96	2,22	-2,22
Повернено кредитів	18 500	-	39 800	-	-

Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються найгнучкішим інструментом грошово-кредитної політики і тому активно можуть застосовуватись у регулятивній діяльності НБУ. Ці операції полягають у змінах обсягу купівлі та продажу центральним банком цінних паперів: казначейських зобов'язань, депозитних сертифікатів та інших цінних паперів [10, с. 69].

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи. Упродовж 2010 року НБУ забезпечував підтримання ліквідності банків шляхом надання банкам кредитів овернайт через постійно діючу лінію рефінансування, кредитів рефінансування строком до 14 та 90 днів, стабілізаційних кредитів, операцій прямого репо, а також інших коротко- та довгострокових кредитів [16].

Загальний обсяг операцій із рефінансування банків у 2010 році становив 5,2 млрд. грн. Повернено за цей період кредитів на загальну суму 18,5 млрд. грн. [16]. Загалом відбулись суттєві зміни у структурі операцій рефінансування комерційних банків, зумовлені перш за все зменшенням загальних обсягів рефінансування. Крім того, з прямих фінансових інструментів Національний Банк став обирати більш надійні (наприклад за результатами проведення тендера). Загалом це обумовлено як зменшенням прояву кризових явищ у банківській системі, так і змінами у пріоритетах політики НБУ. Якщо у 2009 році основним пріоритетом було недопущення банкрутства системо утворюючих банків, то у 2010 – підтримання загальної стійкості банківської системи.

Висновки. Отже, у зв'язку з інтеграцією національної економіки у світову фінансово-банківську систему Національний банк України має забезпечувати за рахунок монетарних засобів не лише стабільність курсу національної валюти, зниження рівня базової інфляції, а й стабільність банківської системи та сприяти економічному зростанню країни. Фінансові інструменти є ефективними в умовах фінансової кризи оскільки підвищують ефективність державної монетарної політики. Однак потребує додаткового обґрунтування вибір фінансових інструментів та зміна пріоритетів їх застосування. Гнучкість політики основного регулятора стану банківської системи повинна бути пов'язана із змінами рівня невизначеності характеристик стану системи.

Джерела та література:

1. Воробйова О. І. Банківське кредитування в умовах фінансової кризи / О. І. Воробйова // Фінанси, облік і аудит. – 2009. – № 14. – С. 35-43.
2. Джулай В. О. Інструменти антикризового управління в банківському секторі економіки України / В. О. Джулай // Вісник УАБС НБУ. – 2008. – № 3. – С. 86-89.
3. Дзюблюк О. Проблеми оптимізації валютно-курсової політики в умовах перехідної економіки / О. Дзюблюк // Світ фінансів. – 2005. – № 3-4 (4-5). – С. 15-22.
4. Диба О. М. Норма обов'язкових резервів як один із монетарних інструментів управління грошово-кредитним ринком / О. М. Диба, В. М. Левицька // Вісник КЕФ КНЕУ ім. В. Гетьмана. – 2011. – № 1. – С. 32-36.
5. Довгань Ж. Фінансова стійкість банківських установ у період економічної кризи / Ж. Довгань // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 20-26.

6. Єпіфанов А. О. Сучасні та перспективні методи і моделі управління в економіці : монографія : у 2 ч. / А. О. Єпіфанов; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – Ч. 2. – 256 с.
7. Коваленко В. В. Антикризисное управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
8. Коваленко В. В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрями підвищення : монографія / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 153 с.
9. Козьмук Н. І. Регулювання грошового ринку через застосування процентної політики Національного банку України / Н. І. Козьмук // Вісник УАБС НБУ. – 2011. – № 2 (11). – С. 60-64.
10. Пасічник І. В. Роль інструментів грошово-кредитної політики в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи України / І. В. Пасічник, Ю. П. Галушко // Вісник УАБС НБУ. – 2011. – № 1 (10). – С. 69-72.
11. Показники кредитної діяльності комерційних банків України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000р. із змінами і доповненнями // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 3. – Ст. 3.
13. Про національний банк України: Закон України № 679-XIV від 20. 05. 1999 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>
14. Про порядок регулювання банків в Україні: Інструкція Національного Банку України №368 від 28.08.2001 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
15. Про процентну політику Національного Банку України: Положення НБУ № 389 від 18. 08. 2004 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647&cat_id=44580
16. Річний звіт Національного банку України за 2010 рік : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>.
17. Сенчагов В. К. Направления повышения эффективности денежно-кредитной политики / В. К. Сенчагов // Банковское дело. – 1999. – № 12. – С. 8-11.
18. Стельмах В. С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / В. С. Стельмах. – К. : УБС НБУ, 2009. – 404 с.
19. Шулевська О. Б. Чинники, що визначають формування ресурсної бази банків / О. Б. Шулевська // Фінанси, облік і аудит. – 2009. – № 14. – С. 202-210.
20. Шумила І. А. Вихід із рецесії: світові тенденції та українські перспективи : [Електронний ресурс] / І. А. Шумила. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

Донской Д.В.

УДК 338.468

КЛАСТЕРЫ В РЕГИОНАЛЬНОМ УПРАВЛЕНИИ: ДЕКЛАРАТИВНЫЙ И ИМПЕРАТИВНЫЙ АСПЕКТЫ

Введение и постановка проблемы.

В современном мире в условиях глобализации и волнообразно возникающих кризисов огромное значение имеет устойчивость и конкурентоспособность региональной экономики. Чтобы обеспечить возможность достижения и поддержки эти важнейших экономических характеристик, во многих странах реализуются национальные программы по развитию кластерного подхода – своеобразной «привязки» фирм, людей и знаний на региональном уровне [13]. Кластеры имеют целый ряд потенциальных преимуществ – снижение издержек производства, рост производительности, повышение экономической устойчивости за счет финансовой и технологической конкордации входящих в кластер предприятий, эффективное и экономное использование дефицитных ресурсов и др.

В рамках государства кластеры играют роль точек возрастания внутреннего рынка и обеспечивают продвижение произведенных ими товаров на международный уровень. Это способствует повышению международной конкурентоспособности страны в целом за счет указанных преимуществ, свойственных кластерной форме взаимодействия больших, средних и малых предприятий [5]. Поэтому вопросы кластеризации экономики с целью повышения конкурентоспособности являются *актуальными для Украины* [1, 10]. В этом направлении уже осуществляется организационно-экономическая деятельность. В частности, в Ивано-Франковской области для ускорения роста уровня развития малого предпринимательства, уменьшения безработицы, создания новых товаров и услуг Прикарпатским научно-аналитическим центром начато внедрение кластерных моделей. Разработана программа кластерной модели «Ліжницарство та інші народні художні промисли на Прикарпатті». В рамках этой программы был зарегистрирован кластер народных художественных промыслов «Сузір'я» [10]. Поиск путей кластеризации экономики с целью повышения конкурентоспособности активно осуществляется в Запорожской области [8]. Однако и в портеровской теории кластеров, и в научных публикациях, как правило, описывается только лишь определение кластеров, что они могут дать, какие результаты получены в некоторых конкретных случаях. Иначе говоря, разработан преимущественно декларативный аспект теории кластеров. Императивный же аспект – как создавать кластер, как решить многочисленные проблемы согласования